Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar*

Dialects As Source Data Of Social Sciences

Ali AKAR**

Öz

Ağız araştırmaları şimdiye kadar genellikle dil ve folklor araştırmacıları tarafından yapılagelmiştir. Bu yüzden araştırmalarda elde edilen verilerin değerlendirilmesi, söz konusu alanlarda yapılan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Oysa ağız metinlerinde tarih, sosyoloji, mutfak kültürü, antropoloji, eğitim bilimleri başta olmak üzere değişik sosyal bilim alanlarına katkı sağlayacak çok sayıda veriye rastlanmaktadır. Tarih araştırmalarında belgelerin yeterli olmadığı yakın dönem olayları konusunda bu metinler önemli başvuru kaynağı niteliğindedir. Ağız metinlerinde yer alan doğum, düğün, ölüm törenleri, toplumsal ilişkiler gibi konular sosyoloji araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Kaynak kişilerin tarif ettikleri yöresel yemekler mutfak kültürü hakkında uygulamalı bilgiler içermektedir. Yine bu metinlerde bireylerin olaylar karşısındaki tutum ve davranışları konusunda sosyal antropoloji çalışmalarını aydınlatacak anlatılar bulunmaktadır. Aile ve toplumun, bireyin eğitimindeki yeri ve rolü ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Makalede, bu konular, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki verilerden hareketle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Diyalektoloji-folklor-sözlü tarih-sosyoloji-antropoloji*

Abstract

Generally dialect researches have been analyzed by linguists and folklore researchers up to now. Therefore, data that acquired from researches are limited by studies in these fields. However, there are many other data in texts of dialect which will contribute to different social sciences especially history, sociology, anthropology, cuisine culture and educational sciences. In history researches for which the documents are not enough about recent historical events, these texts are the important reference guides. The topics such as birth, marriage and death ceremonies and social relations in texts of dialect, make a significant contribution to sociology researches. The local meals that described by source people, have applied information about cuisine culture. In addition, attitudes and behaviors of individuals in complied texts include valuable information for social anthropology. There are important information about place and role of family and society in education of individual. In this article, these topics are discussed with reference from data of Turkey Turkish dialects.

Keywords: *Dialectology, folklore, oral history, sociology, anthropology*

Giriş

Dil insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel araçtır. Dilin iletişim sistemi iki yönlü çalışır; bir yandan insanların zihin dünyasında *söz* (=parola) aracılığı ile kavram alanları da üretir, diğer taraftan bu kavramları gelecek kuşaklara taşıma ve aktarma görevini üstlenir. Bu sebeple, dil, yalnızca bir iletişim kurma

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.01.2016, Kabul Tarihi: 21.10.2016

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: aliakar2023@gmail.com

ve kavram alanı oluşturma aracı değil, aynı zamanda insan hayatının her alanına veri sağlayan bir sözlü kültür kaynağıdır.

Dilin önemli alanlarından biri de ağızlardır. Canlı konuşma dilleri olan ağızlar, anadilin bütün varyantlarını içinde barındırmalarıyla ayrı bir değer taşırlar. Buna karşın yazı dili, standart özellikler gösterir. Bu dil, yazıcılar tarafından "kurgulanmış", "tasarlanmış" ve "biçimlendirilmiş" bir dildir. Oysa ağızlar, kurgudan uzak, kendiliğinden, sözleri konuşulma anında ve bir kereye mahsus oluşturulan "doğal diller"dir[1]. Bu bağlamda yazı dili metinlerinin üreticileri "yazıcılar" (okur-yazarlar, aydınlar), ağızların ise "konuşurlar"dır. Bu yüzden dil bilimi araştırmalarında ağızlara ait konuşma biçimlerini içeren metin verileri, -yazı dili metinlerine göre ana dili daha iyi, daha sahici temsil etme özelliğine sahip oldukları için- özel bir yere sahiptirler.

Ağız metinleri aynı zamanda yazı öncesi sözlü dil döneminin mirasını taşırlar. Sözlü dil çağı, dille oluşturulan ilk kültürel değerlerin meydana geldiği evredir. Söz konusu evreye ait sözlü kültür verilerinin tamamını yahut bir bölümünü ağız metinlerde bulmak mümkündür[2]. Bunları, hem yaşayan ağızlara ait metinlerde hem de tarihî dönemlerde derlenerek yazıya geçirilmiş destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatı türlerinde görülür. Her iki döneme ait metinlerin ortak özellikleri konuşma dili üslubu göstermeleridir.

Bir yazı dilinin içerisinde pek çok ağız yer alır. Coğrafi mesafeye ve kültürel ilişkilerin yoğunluğuna göre bunlar arasında pek çok dil etkileşimleri meydana gelir. Böylece ağızlar birbirleriyle söz alışverişinde bulunarak kendilerini güçlendirir ve aynı zamanda çeşitlendirirler. Bu yönüyle genel dilin zenginleşmesine de katkı sağlarlar.[3] Diğer yandan yazı dili de ağızlar üzerinde tek taraflı buyurgan bir etki oluşturur. Böylelikle, bir taraftan ağızların söz havuzundaki pek çok ses ve yapı özelliği yazı diline mal olup genelleşirken, öte yandan yazı dili de ağızları kısmen veya tamamen standartlaştırır. Bu karşılıklı karmaşık ilişkiler, eğitim, bürokrasi, teknoloji gibi alanlarda mutlak hâkim ve avantajlı olan yazı dilinin lehinde gelişir.

Yazılı kültürün gelişmesinden yüzyıllarca sonra ağızlardaki söz varlıklarının tespit edilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle Avrupa'da 18. yüzyılda gelişen karşılaştırmalı dilbilim ve folklor çalışmaları sonucu bilim insanlarının dikkatleri halk arasında kullanılan konuşma dillerine yönelmiştir.

1 Barry Sanders, *Öküzün A'sı, Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. (Çev. Şehnaz Tahir), İstanbul 2013, s. 45.

2 J. Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür – Sözün Teknolojileşmesi*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Ankara 2007, s. 53.

3 Ulus-devletlerin ilk kuruluş yıllarında ana dilin söz varlığını daha iyi koruduğu düşünülen ağızlardan geniş ölçüde yararlanmıştır. Bk. Ahmet Buran, "Konuşma Dili – Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara 2004, s. 80.

Dünyada ilk ağız çalışmaları, sözlü kültür malzemelerinin derlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak Grimm Kardeşler, XVIII. yüzyılın ortalarında Alman halk masallarını derlemeye başladılar. XIX. yüzyılda Almanya'nın birçok yerleşim biriminin ağız sözlükleri hazırlandı. George Wanker 1875'te anketler yoluyla ağızlara ait ilk kelimeleri topladı. 1926-1956 yılları arasında Almanca ağız atlası (DSA = Deutschesprachatlas) yayımlandı[4]. Bundan sonra benzer çalışmalar Avrupa'nın değişik ülkelerinde yapıldı.

Türkiye'deki ağız araştırmaları ile ilgili ilk yayın V. A. Maksimov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 1867 yılında St. Petersburg'da basılmış olan *Opıt izslĕdovanija tyurskich dialektov v Chudavendigarĕ i Karamanii*'dir. Bunu J. Thury, I. Konoś, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze'nin çalışmaları takip etmiştir[5]. Bu çalışmalar, günümüz için yalnızca tarihî değer taşımaktadır. Finli Türkolog M. Räsänen (1893-1976), 1925-1942 yılları arasında Karadeniz ve Orta Anadolu'da yaptığı derlemelerle bu alanda ilk ciddi çalışmaları başlatmıştır[6]. Ahmet Caferoğlu'nun 1940'lı yıllarda yaptığı çalışmalarla yerli araştırmacılar dönemi başlamıştır. Caferoğlu'nun Anadolu'nun birçok bölgesinde yaptığı ağız ve folklor derlemeleri değerini hâlâ korumaktadır. Sonraki yıllarda Anadolu'daki illerde üniversitelerin yaygınlaşmasıyla birçok bölgenin ağız özellikleri ve folklor birikimi çeşitli lisans ve lisansüstü bilimsel çalışmalara konu olmuştur[7].

Türkiye Türkçesi ağızları konusunda önemli sayıda metin birikimi oluşturulmasına rağmen bu metinlerdeki bilgilerin değerlendirilmesi ve bunlardan bilimsel veriler çıkarma konusunda fazla çalışma yapılmış sayılmaz. Söz konusu metinlerde yer alan dil ve folklor özelliklerini bu sahaların araştırmacıları incelemişler fakat diğer sosyal bilim alanlarında çalışma yapanların bunlara ilgi gösterdikleri pek söylenemez[8]. Oysa bu metinler, doğası gereği, toplum bilimlerinin tarih, sosyoloji, antropoloji, felsefe, psikoloji, halk hekimliği, mutfak sanatı ve yemek kültürü gibi alanlarına malzeme sağlayan "sosyal metinler"dir.

Bu makalede, ağız metinlerinin sosyal bilimler alanında nasıl kullanılacağı konusu ele alınacaktır.

Dil İnceleme ve Araştırmalarında Ağız Verileri

Yazı dilinde unutulup gitmiş birçok ses, ek ve kelimelere ait veriler ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden, dilin tarih içinde geçirdiği değişme ve

4 Jan, Goossens *Deutsche Dialektologie*, Samlung Göschen, 1. Auf. de Gruyter, Berlin, New York 1977, s. 9.

5 Korkmaz, Zeynep, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar". *TDAY-Belleten*, 1975-76, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 144-172.

6 Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s. 279.

7 Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2: 2006, s. 43.

8 Emine Gürsoy-Naskali, "Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi". *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*. Hazırlayanlar: A. Sumru Özsoy –Eser E. Taylan, İstanbul 2000, s. 17.

gelişme süreçlerini tespit etmede ağız metinleri önemli rol oynar. Söz konusu metinlerde dilin çeşitli düzeydeki sorunlarının çözümüne ait veriler bulunmaktadır. Bunları altı başlık altında toplayabiliriz:

a) Fonetik veriler,
b) Morfolojik veriler,
c) Leksik veriler,
d) Yer adları (toponomi) ve kişi-kavim (etnonomi) adlarına ait veriler,
e) Lehçe ve ağız ilişkilerini gösteren veriler,
f) Çeşitli düzeylerdeki dil sorunlarının aydınlatılmasında ağız verileri.

a) Fonetik veriler: Ağızları, yazı dilinden ayıran en önemli husus fonetik farklılıklardır. Yazılı metinlerle standartlaştırılmayan ve genellikle okur-yazar çevrelerinden uzak kişilerin dili olan ağızlarda çok sayıda ses olaylarına rastlanır. Bu nedenle dilin artzamanlı ve eşzamanlı birçok ses özelliği ağız metinlerinde görülebilmektedir.

Ağızlar, bu yönüyle dilin "ses havuzu"nu oluştururlar. Bu havuzda, yazı dilinde kullanımdan düşmüş, başka seslerle yer değiştirmiş veya eskicil (arkaik) ses unsurları gibi pek çok fonetik olaya rastlanmaktadır. Bu bakımdan, karşılaştırmalı ses bilgisi çalışmalarında ağız metinleri temel başvuru kaynaklarıdır.

Türkiye Türkçesinin de bağlı olduğu Oğuz Türkçesinin ayırt edici kimi özelliklerini yazı dilinde tespit etmek mümkün değildir. Oysa bu özellikler, değişik bölge ağızlarında yaşamaktadır. Örneğin, Oğuzca için karakteristik olan söz başı tonsuz diş-eti ünsüzü (/t/>/d/) ve damak ünsüzlerinin tonlulaşması (/k/>/g/), yazı dilinde istikrarsızlık gösterirken, bunların tonlulaşması Türkiye Türkçesi ağızlarında kurallı olarak karşımıza çıkar: *duz* (<ET *tuz*), *gapı* (<ET *kapıg*).

Dış kültür etkilerine yazı dili kadar maruz kalmayan ağızlarda fonetik gelişme ve değişme çok yavaş ilerler. Bu yüzden ağızlar eskicil yapıları saklamakta daha başarılıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bunun çeşitli örneklerine rastlarız. Örneğin, Orhun Türkçesindeki damaksı palatal */d/*'nin */y/*ye değişme biçimleri yazı dilinde *kaygı* [<*kadgu*], *uyu-* [<*udı-*], *kayın* [<*kadın*]…) gibi sınırlı sayıdaki örnekte korunurken ağızlarda bunların daha fazla örneğine rastlanır. Örneğin Aydın ilinden derlenen *ayrı* "saman ya da başak saplarını toplamak için yapılmış âlet"[9] sözcüğü *DLT*'de *adrı* "buğday temizlemek için kullanılan yaba, çatal, çatal değnek" biçiminde geçmektedir[10].

Ağızlarda, Türkçenin karanlık çağı diyeceğimiz Çuvaşça-Türkçe dil birliği döneminin kalıntıları sayılabilecek örneklere bile rastlamak mümkündür. *kıpıl* @ *kıpış* "şaşı", *bolak* "iz" @ *boşak* "tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüler", *karal* "uzun taneli bir cins üzüm" @ *kapaş* "siyah üzüm hoşafı"[11].

9 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. I, s. 430.
10 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. I, s. 126.
11 Hüseyin Yıldız, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Lambdasizm Sigmatizm Meselesinin İzleri",

Bu örnekler, yazı dilinde kaybolmuş pek çok eski ses özelliğinin ağızlarda yaşadığını göstermektedir.

b) Morfolojik veriler: Ağız havuzlarında yer alan zengin şekillerden biri de morfolojik unsurlardır. Lehçe oluşumu sırasında bir kısım morfolojik yapılar "koyulaşıp" kurallılaşırken, bir bölümünün de "körelip" yok olmaktadır[12]. Koyulaşma-körelme kuralı, ağız-yazı dili ilişkileri için de geçerlidir. Yazı dilinin "tekleştirici" özelliğinden dolayı belirli şekiller zaman içerisinde ölçünlüleşirken, tarihî dönemlerde oluşan ve standart dışı kalmış çeşitli yapılara ağız metinlerinde rastlanmaktadır[13].

Türkiye Türkçesi ağızlarında bunlarla ilgili birçok örneğe rastlamak mümkündür. Eski Türkiye Türkçesi döneminde kullanılan istek eki (*-A*) günümüz yazı dilinde işlevini kaybetmişken, bu ek birçok bölge ağzında küçük fonetik farklılıklarla yaşamaktadır: *alam* "alayım", *ohim* "okuyayım"[14]. Eski Türkçede şimdiki zaman göreviyle de kullanılan geniş zaman eklerinin ağızlarda yaşaması bu konuda bir başka örnektir. *dedi bilirsen mi o çalının dibini guş gahıb. dedi bilirem* "Biliyor musun o çalının dibinden kuş kalktı; biliyorum dedi"[15]. Bir başka morfoloji örneği de Eski Türkçede kullanılan *–cI* gelecek sıfat-fiili formunun Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamasıdır. Ağızlarda, gebe hayvanlar için kullanılan *balaklacı, bodalacı, buzalacı, kulunlacı* gibi örneklerde yer alan *–cI* Köktürkçede de geçen bir sıfat-fiil ekidir[16]. Orhun Türkçesi metinlerinde görülen *–Xyın* zarf-fiili eki (*türk bodun kanin bulmayin tabgaçda adrıltı, kanlantı* "Türk halkı hanını bulamayarak Çin'den ayrıldı ve han sahibi oldu" T 2.[17] Tokat bölgesi ağızlarından alınan şu metinde açık biçimde yaşadığı görülmektedir: *geldüklüyün sacı kurarık* "Gelince sacı kurarız", *unu büş/ür/dükli:n alur, tekrar yine dökerük yavı.* "Onu pişirince alır, tekrar yine dökeriz yağı"[18].

Yön adları yapmaya yarayan *+Ay* eki *tüney* 1. "iki dağın arası" (Çankırı, Ağrı); 2. "güneşin batmasına yakın zaman" (Erzincan)[19].

Bunların yanında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki fiil çekimlerinde başka eskicil örneklere rastlanmaktadır[20].

Gazi Türkiyat Dergisi S. 15, Ankara 2014, s. 115.

12 A., Dilaçar, "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması yahut Körlenmesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 85.

13 Nurettin Demir, "Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?", *Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 187.

14 Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 368.

15 Selâhattin Olcay vd., *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1976, s. 34.

16 Ali AKAR, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-Fiil Kalıntısı: {-cı}", *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 9, 2008, s. 6.

17 Talat TEKİN, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 176.

18 Necati Demir, *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Niksar Belediyesi Yayınları, Niksar 2005, s. 344.

19 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982, C. X, s. 4011.

20 Özgür Ay, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üze-

Ağızlardaki bu farklı yapılar, ağızlardaki ek havuzunun zenginliğini göstermesi yanında, Türkiye Türkçesi morfolojisinin kökenlerini de araştırmaya yardımcı olacak verilerdir.

c) Leksik veriler: Ağız araştırmalarında rastlanan en önemli dilsel verilerden biri de sözlüksel unsurlardır. Ağızlarda, belirli kavram alanlarıyla ilgili sözler değiştirilmeden saklanabilmektedir. Yaşam tarzındaki durağanlık ve yeni kavram alanlarına ihtiyaç duymamak bunun temel sebebi olmalıdır. Yazı dili kültürel değişmelere daha açık olduğu için eskicil (arkaik) sözleri ağızlar kadar koruyamaz. Ağızlardaki bu sözler, dilin leksik düzeyde zenginleştirilmesinde, terim oluşturmada, yeni sözlere karşılık bulmada kullanılan temel söz değerleridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle hayvancılık ve tarımla ilgili birçok eskicil sözcüğe rastlamaktayız. Bu alanda, 350 bin civarında söz varlığını ihtiva eden *Derleme Sözlüğü*'ndeki veriler önemli bir kaynaktır. Bunlar, dilin değişik kavram alanlarında ihtiyaç duyduğu göstergeleri karşılamışlardır. Nitekim bu verilerden, Cumhuriyet döneminde dilde sadeleştirme uygulamalarında geniş ölçüde yararlanılmıştır[21].

d) Toponomi ve etnonomi verileri: Ağız metinleri, toponomi (yer adları) ile etnonomi (şahıs adları) alanlarına da önemli katkılar sunmaktadır[22]. Yazı dilinde unutulan pek çok yer ve şahıs adı ağız metinlerinde yaşamaktadır.

Bunlar içerisinde yer adları ayrı bir öneme sahiptir. Ağız metinleri yer adları ile ilgili veriler, dilin kavram alanı oluşturma eğilimini ve halkın yer adı vermedeki temel hareket tarzını göstermesi bakımından büyük önem taşır. Yer adlandırmalarındaki temel dilsel ölçüler nelerdir? Renkler, deyimler, deyim aktarmaları; hayvan ve organ benzetmeleri hangi sebepler yer adı olarak kullanmaktadır?[23]. Bunların tespiti, dilin konuşurlarının söz yapmadaki psikolojik önceliklerini, yaşam tarzını ve hayata bakış açısını ortaya çıkaracaktır[24]. Ayrıca, yabancı kökenli yer adlarındaki uyarlamalar da Türkçenin fonetik eğilimlerini tespit etmede yardımcı olacaktır.

Diğer yandan, ağız metinlerinde yer alan şahıs, bitki ve ağaç adları da, bu alanlarda çalışma yapanların yararlanacağını adbilimi verilerdir. Türkiye'nin bitki ve hayvan atlası henüz tam olarak çıkarılmış değildir. Bu konuda yapılan çalışmalarda veri yetersizliğinden dolayı adlandırmalar sorunları görülmektedir. Birçok bitki ve hayvan türünün halk arasında Türkçe özgün adı bulunması-

rine", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 77.

21 Ahmet Buran, a.g.e., s. 80.

22 Hasan Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965*, Ankara 1965, s. 155.

23 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 109.

24 Levent Kurgunt, "*Denizli İli Yer Adları*", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002, s. 28. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

na rağmen, bu türler, hâlâ başka dillerdeki adlarıyla yahut da anlam aktarması yoluyla adlandırılmaktadır. Ağız araştırmalarından yeterince yararlanılması durumunda, bu alanlardaki Türkçe adların tespiti yapılacaktır.

e) Dil ve lehçe ilişkilerini gösteren veriler: Ağız metinlerinin katkı sunduğu bir diğer alan karşılaştırmalı dil çalışmalarıdır. Ağızlarda çok sayıda dil-içi ve dil-dışı unsur bulunur.

Diller arasındaki kültürel ödünçleme ve kopya sözcükler adı verilen alıntılar dil ilişkilerini ortaya çıkarmada temel verilerdir. Bu tür alıntılara yalnızca yazı dilinde değil ağızlarda da rastlanır. Hatta yazı dilinde yer almayan birtakım ödünçlemeler ağızlarda bulunabilir. Dilin komşu olduğu dillerden alınan birçok söz değeri küçük fonetik değişikliklerle ağızlarda yaşatılmaktadır. Ödünçlemelerin tespiti, dil ilişkilerini gösterdiği kadar kültür tarihinin aydınlatılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu alanda Türkçenin kaynak dil veya hedef dil olmasına göre çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen[25], dünya dilleriyle Türkçenin ilişkileri tam olarak ortaya konmuş değildir. Ağızlardaki söz varlığının kökenlerine göre bir sınıflandırmaya tabii tutulması bu ilişkilerin boyutunu ortaya koyacaktır.

Ağızlarda, lehçe ilişkilerini gösteren önemli veriler de mevcuttur. Lehçeler arasında art zamanda meydana gelen ses, yapı ve sözlüksel etkileşimlerin ortaya çıkarılması, dil-içi ilişkileri aydınlatacaktır[26]. Bunun için ağız metinlerine artzamanlı ve mukayeseli bir yöntemle yaklaşılmalıdır.

Ağız metinlerine bu bakış açısıyla yaklaşım, aynı zamanda boy-ağız ilişkilerini de ortaya çıkaracaktır.

f) Çeşitli düzeylerdeki dil sorunlarının aydınlatılmasında ağız metinleri: Hemen hemen bütün dil sorunlarının çözümünde ağız malzemesinden geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Ağızlar, varoluşu icabı, içinde "çeşitlilik" barındırmasıyla, bağlı bulunduğu yazı dilinin –hatta bazı durumlarda dil ailesinin- birçok temel özelliklerini korumuştur. Yazılı kaynakların yeterli olmadığı gerek dilbilgisel (gramer) gerekse sözlüksel düzeyde birçok dil araştırmasında ağız metinlerine başvurulur. Ağızların geniş dil havuzunda söz konusu araştırma ve incelemeler için gerekli bütün dil "gereç"leri bu-

25 Bu alanda çeşitli eksik ve yanlış değerlendirmeleri olmasına rağmen Tietze, ağızlardaki Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça unsurları tespit etmiştir: Andreas, Tietze, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch* (=*Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*), (Derleyen: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 1990. Ayrıca N. Güllüdağ, Türkçedeki yabancı kopyalamalar hususunda az çalışılan bir alanla, Türkçe-Gürcüce dil ilişkilerine ele almıştır: Nesrin Güllüdağ, "Artvin Ağzındaki Gürcüce Kelimeler", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Ankara 2009. s. 237-249.

26 Ali Akar, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Fonetik Öğeler", *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı,* Ankara 2013, s. 97.

lunmaktadır. Bu durum Türkiye Türkçesi için çok daha önem taşımaktadır. Çünkü dilin oluştuğu XIII. yüzyıla ait tarihî metinlerin sayısı çok sınırlıdır. Çeşitli eklerin oluşumu, gelişimi ve yaygınlaşması süreçlerini çoğu zaman yazılı metinlerden takip etmek mümkün olmamaktadır. Örneğin Eski Anadolu Türkçesindeki gelecek zaman ekleri *–IsAr, -AsI* gibi biçimlerin birden yok olup yerlerini *–AcAk*'a bırakması nasıl ve hangi etkilerle olmuştur? Şimdiki zaman eki olarak kullanılan geniş zaman yapılarının yerlerini *–yor* biçimine terk edişi hangi aşamalarda gerçekleşmiştir? Yazılı metinlerden takip edemediğimiz bu yapıların gelişme ve yaygınlaşma eğilimlerini ağız malzemeleri yardımıyla ortaya çıkarmak mümkündür[27].

Folklor Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız verilerinin yoğunlukla kullanıldığı ikinci sosyal bilim alanı folklordur. Sözlü folklor, yapısı ve varoluşu gereği ağız verilerine dayanmaktadır. Kaldı ki dünyada ağız çalışmalarını ilk olarak folklorcular başlatmıştır. Yazılı kültür döneminden önce oluşmaya başlayan bu sözlü anlatılar, folklorcunun en orijinal malzemelerini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ağız derlemelerine dayalı masal, hikâye, destan gibi anlatı türleri, yüzyıllar içinde gelişip zenginleşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu yönüyle folklorun canlı ve dinamik olarak devam etmesi büyük ölçüde ağızlardaki canlı dil formlarına bağlıdır.

Folklorun dil malzemesi artzamanlı ve eşzamanlı olmak üzere ikiye ayrılır. Artzamanlı folklor malzemesi yazılı kaynaklarda yer alır. Tarihî dönemlerde oluşan destan, masal, halk hikâyesi gibi türler, bir derlemeci/yazar tarafından üzerinde küçük müdahaleler yapıldıktan sonra kalemi alınır. Eşzamanlılar ise folklor ve ağız araştırmacılarının derledikleri malzemeye dayanmaktadır. Her iki malzemenin de ana kaynağı ağızlardır. Bunlar, halk arasında ve okuma yazma seviyesinin düşük olduğu, dış etkilerden uzak ortamlarda yaratılmakta ve yayılmaktadır.

Ağızlar, folkloru yalnızca yaşatmakta kalmaz, aynı zamanda dil evreninde onun 'sürekli yaratım süreci'ni yürütürler. Hemen hemen her olayı edebîleştirme ve mitleştirme eğiliminde olan sosyal bellek, toplumun kolektif bilinçaltında iz bırakan bütün olayları sözlü folklor ürünlerine dönüştürür. Bu dönüşüm sürecini canlı, dinamik ve değişken diller olan ağızlarda takip etmek mümkündür. Bununla ilgili örnek bir olay Arpaçay'da yaşanmıştır: 1971 yılında Arpaçay'ın 22 köyü baraj yapımı dolayısıyla boşaltılma kararı alınır. Başka bölgeye taşınacak olan köylerin kültür değerlerini kurtarmak amacıyla yapılan bir ağız derlemesinde onlarca masal, hikâye, fıkra derlenmiştir. Bu sırada köylüler, köylerinin taşınması durumundan etkilenerek bu olayla ilgili yeni folklor ürünleri oluşturmuşlardır[28].

27 Leylâ Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi". *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi 1*: Ankara 2006, s. 10.

28 Selâhattin Olcay, a.g.e., s. 327.

Ağızlar, folklor ürünlerini aynı zamanda saklar, zaman ve mekâna göre yeniden üretir. Bu bakımdan yazı diline göre daha başarılıdır. Yazı dili, toplumun tümüne ait "resmî" ve "nesnel" bir dildir. Bu yüzden bu dilin kullanıldığı çevrelerde "mit" üretilmesi ve bunların nesilden nesle aktarılması pek mümkün olmamaktadır. Aynı ekonomik ve kültürel yapıya sahip küçük toplum birimlerinin dili olan ağızlar, ortak kültür değerleri yaratma ve bunları yaşatma bakımından yazı dilinden daha başarılıdırlar. İşte bütün bu sebepler, ağızları, folklorun sürekli başvuracağı bir dil alanı hâline getirmektedir.

Folklor üretimi yalnızca tarihî dönemlere has bir durum değildir. Halk, kendisini derinden etkileyen büyük olayların ardından bunlarla ilgili pek çok folklor malzemesi üretmektedir. Bunların birçoğu da eşzamanlı süreçte meydana gelmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesi ağızlarında yakın zamanlarda meydana gelen *Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşı, Kore Harbi* ve 1974'teki *Kıbrıs Barış Harekatı* ile ilgili pek çok folklor motifi tespit edilmiştir[29].

Ağız metinlerinde folklor anlatılarının farklı versiyonları da yer almaktadır. Bunlar, halk anlatılarının hangi etkenlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Örneğin Kırşehir'den derlenen bir *Bâ Böyrek Hikâyesi*, Dede Korkut Hikâyelerindeki *Bamsı Beyrek Boyu*nu çağrıştırmaktadır[30]. Yine aynı bölgeden derlenen metinlerin birinde *Âşık Garip Hikâyesi*nin bir varyantı anlatılmıştır[31]. Bunlar, aynı konunun iki ayrı dönemde halk muhayyilesinde nasıl işlendiğini folklorcuya göstermektedir.

Bunların yanı sıra görüntülü ve sesli ağız metinleri, folklorculara sözlü anlatıları canlı performanslarla tespit etme imkânı sunmaktadır.

Tarih Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız metinlerinden faydalanması gereken bir diğer sosyal bilim alanı tarihtir. Bu metinlerde, özellikle yakın tarihe ilişkin çok sayıda "sözlü tarih" bilgisi yer almaktadır. Sözlü tarih, yeterli yazılı tarih belgesinin bulunmadığı durumlarda başvurulan ikincil kaynak olarak kabul edilir. Kaynak kişilerin 'öznel' tutum takınabileceklerinden dolayı tarih araştırmalarında ihtiyatla kullanılan bu yöntem, belgelerin bulunmadığı durumlarda sıkça başvurulan yöntemdir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yakın tarihe ait pek çok metin bulunmaktadır. *Kurtuluş Savaşı* ile *I. Dünya Savaşında Çanakkale, Balkan, Galiçya, Arabistan* cephelerindeki ve 1950'de BM komutasında Kore çıkarmasına ait olaylar bunlardan ilk akla gelenlerdir. 1916 yılında Rusların Karadeniz bölgesini işgali bir ağız metninde ayrıntılı olarak işlenmiştir. O günleri yaşayan kaynak kişi, Rus askerleri ile bölge halkının ilişkilerini tekil olaylardan yola çıkarak ayrıntılı ola-

29 Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 356.
30 Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 745, Ankara 2000, s. 322.
31 Ahmet Günşen, *a.g.e*, s. 329.

rak anlatmaktadır. Bu metinden bölgede patates tarımının Ruslar tarafından başlatıldığı bilgisine ulaşılmaktadır[32]. Bir başka ağız metninde Kars'ta Ermeni çetelerin zulmüne maruz kalan kişi yaşadıklarını anlatmaktadır[33]. Erzurum'dan derlenen bir metinde Kars'ta Rus ve Ermenilere karşı yapılan mücadelelerin içinde bizzat bulunan kaynak kişinin ağzından anlatılmaktadır[34]. Bu bilgiler, kaynak kişiler, yaşadıklarını, kendi gözlem ve bilgilerine göre anlatmaktadırlar. Tarih araştırmacısı, bu bilgileri nesnel belge ve bilgilerle doğrulatarak (tevsik ederek) bunları ikincil kaynak olarak kullanabilir.

Türkiye Türkçesi ağız metinlerinde bunlardan başka, yakın zamanlardaki sosyal ve siyasal tarih için de eşsiz sayılabilecek malzemeler bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı yılları, Türk demokrasi tarihi, Türkiye'nin ekonomi ve ulaşım tarihi, (yeni yolların yapımı ve şehirlerin imarı…), depremler ve su taşkınları gibi büyük doğal afetler konusunda ağız metinleri ilk başvurulacak kaynaklardandır. Örneğin 1939 yılında Erzinacan'da meydana gelen büyük deprem sırasında orada görevli olan bulunan kaynak kişinin, olay anındaki yaşananlar, ölü ve yaralıların göçükler altından çıkarılması ile ilgili anlattıkları ayrıntılı bilgiler tarih araştırmalarında pekâlâ kullanılabilecek bilgilerdir[35].

Bunlardan başka aile tarihleri ve şecerelerin araştırılmasında da ağız metinlerinden faydalanılabilir. Buna güzel bir örnek olarak, Kırşehir yöresi ağızlarından derlenen metinlerin birinde Dulkadir aşiretinin bu bölgeye yerleşme tarihi konusuna aile şeceresine dayalı olarak verilen göç ve iskan tarihi ile ilgili anlatılanlar gösterilebilir[36].

Sosyoloji Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız araştırmalarından faydalanması gereken alanlardan biri de toplumundaki her tür gelişme ve değişme ilişkilerini inceleyen sosyolojidir. Ağız metinlerinde her türlü toplumsal olay, olgu ve durumun izlerini takip etmek ve bunlardan sosyolojik sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu metinlerde verilen bilgiler kaynak kişilerin kendiliğinden, kurgulanmadan anlattıkları gerçek olaylara dayanır. Bu yüzden verilen bilgilerin nesnelliği konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Bu yönüyle ağız metinleri, sosyologların inceleyip önemli sonuçlara ulaşacakları, bilim çalışmalarını destekleyici sonuçlar çıkaracakları materyallerdir.

Ağız metinlerinde, düğün, evlenme, ölüm gelenekleri; askerlik anıları, komşuluk ilişkileri, iç ve dış göçler, diğer kültürlerle ilişkiler, kültür değişmeleri ve bunların bireyler tarafından algılanışı gibi değişik konular yer almaktadır. Kırşehir yöresinden derlenen bir metinde kız çocuklarına ailelerin bakış açı-

32 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 76
33 Selâhattin Olcay vd., *a.g.e*, s. 78
34 Efrasiyap Gemalmaz, *a.g.e*, s. 160.
35 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 96.
36 Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 275

larının zaman içinde nasıl değiştiğini göstermektedir: "esgiden erkeği (erkek çocuğunu) severlerdi, hindi (şimdi) gız çocuğu istiyolar. Gız çocuğu başga yana gitse de anam diyo dolanıp geliyor"[37].

Ayrıca iç ve dış göçler, gurbetçilik ve bunların toplum üzerindeki etkileri gibi göç sosyolojisini ilgilendiren önemli veriler bulunmaktadır.

Bu metinler, toplumun kültürel özelliklerini, kültür değişmelerini, yaşam biçimlerini, insan-insan, insan-toplum münasebetlerini göstermesi bakımından son derece önem taşımaktadır.

Mutfak Ve Beslenme Kültüründe Ağız Verileri

Mutfak kültürü bir toplumun tarih boyunca beslenme alışkanlıklarının tümüne verilen addır. Bunun içine hem yemekler hem de yeme alışkanlıkları, yeme-içme ve yemeklere bağlı olarak oluşan kültür girer. Sözlü kültürün en sağlam veri kaynakları olan ağız metinlerinde toplumun yiyecekleri, yiyeceklerin hazırlanması ve bunlarla ilgili yeme içme alışkanlıklarını kapsayan birçok veri bulunmaktadır. Bu yönüyle ağız metinleri mutfak ve beslenme kültürünün de veri kaynağı durumundadır. Teknoloji ve şehirleşme mutfak kültürünü esaslı biçimde etkilemekte ve hayatın her alanında olduğu gibi bu hususta da belli standartlar oluşmaktadır. Örneğin büyük şehirlerin yeme-içme mekânlarında belli sayıda çorba çeşidi bulunurken taşrada daha fazla çeşide rastlanmaktadır. Teknolojiden ve şehir merkezlerinden uzak ve kırsal kesimlerde yaşayanların mutfak kültürü bu bakımdan daha zengin olup toplumun tarihî beslenme kültürünü yansıtmaktadır. Özellikle kadın kaynak kişilerden derlenen yemek adları, yemek hazırlama usulleri, yemeklik malzemeler ve bunların tarifleri mutfak kültürüne önemli katkı sağlamaktadır. Bu metinler sayesinde bölgesel beslenme haritaları ve bunlara bağlı kültürel ritüellerle ilgili önemli bilgilere ulaşılabilir.

Türkiye Türkçesi ağız metinleri mutfak kültürüne ait çok sayıda veri barındırmaktadır. Trabzon bölgesinden derlenen ağızlarda peynirli yemekler (kuymak vb.), karalahana dolması ile hamsi balığından yapılan yemek çeşitleri bulunmaktadır[38]. Ege bölgesinin bitkilere bağlı beslenme kültürü konusunda ağız metinlerinde çok sayıda veri bulunmaktadır. Kent mutfağında yer almayan *gazıyak* (kaz ayağı), *tagiyek, iplicek, gılıcotu, garamık kökü, devetabanı, tavayak* (tavuk ayağı), *tekesakal, iğnelik, kuzlak* (kuzu kulağı), *dünek, turp otu, çıntar* (çam mantarı), *hardal, dalgan* (=ısırgan), *gapçıg, kördili, kırkbeş, kişkincik, göbek* (mantarı), *ilibadı, almeci otu, narpuz, ganyaşı* (otu), *guzu göbeği* gibi pek çok bitkiyi ve bunlarla yapılan yemek tariflerini ağız metinlerinde bulmak mümkündür[39].

37 Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 271.
38 Bernt Brendemoen, *a.g.e.*, s. 99.
39 Ali Akar, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 304.

Bunun yanında söz konusu metinler bölgelerin beslenme kültürüne de ışık tutmaktadır. Bu metinlerde derlemecilerin anlattıkları yemek türlerinden hareket edilerek bölgelerin beslenme alışkanlıkları ile ilgili önemli bilgelere ulaşılır. Örneğin Ege bölgesinden derlenen ağız metinlerinde daha çok bitkiler ve zeytin yağlı bir yemek kültürü hakimken[40], İç Anadolu bölgesinden derlenen metinlerde hamur işleri ağırlıklı beslenme kültürü hemen tespit edilir[41].

Antropoloji Araştırmalarında Ağız Verileri

Ağız araştırmalarının katkı sağladığı bir diğer sosyal bilim alanı antropolojidir. Özellikle kültürel antropoloji inceleme ve araştırmalarında ağız metinleri birçok veri sunmaktadır. Bu metinlerinde bireysel davranışların toplumsal ve kültürel kökenleri, birey-toplum ilişkileri, aile yapısı, aile bireyleri arasındaki sosyal hiyerarşi, toplumsal iş bölümü gibi hususlarla ilgili pek çok konu hakkında bilgilere ulaşılır. Ayrıca toplumsal ve bireysel davranış biçimleri, olaylar karşısından kişilerin takındıkları tutum ve tavırların kültürel kökenleri hakkında önemli ipuçlarına ağız metinlerde ulaşılabilir.

Eğitim Tarihi Araştırmalarında Ağız Verileri

Yazı öncesi sözlü kültür döneminde örgün ve örgütlü bir eğitim kurumu olmadığı için bireyin temel eğitimi aile ve toplum tarafından verilmekteydi. Kişinin doğumundan itibaren yaşadığı bütün süreçler (sosyal ilişkiler geliştirmesi, iyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarını öğrenmesi, iyi yönde alışkanlar edinmesi vb.) önce ailede, sonra topluluk içinde belli kurallar ve şartlar çerçevesinde şekillenmekteydi. Ağızlardan derlenen bütün metinlerde bu süreçlerin nasıl işlediği ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu eşzamanlı metinler yanında sözlü kültürün temel ürünleri olan masal, hikâye, destan gibi artzamanlı anlatılar da kişilerin belirli bireysel ve sosyal roller üstlenmelerini sağlamak için oluşturulmuş pedagojik metinlerdir. Bu metinlerdeki tahkiye kurgusunun arkasında eğitim hedefleri saklanmıştır. Bu yönüyle ağız metinleri bir toplumun eğitim tarihini inceleyenlerin ilk başvurması gereken kaynaktır.

Sonuç

Ağız metinleri, yalnızca dil ve folklor araştırmacılarının veri kaynağı değildir, bu metinler aynı zamanda tarih, sosyoloji, antropoloji ve beslenme kültürü gibi başka sosyal bilim alanlarına da önemli katkılar sunar. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında dil ve folklor çalışmaları bakımından önemli mesafeler alınmış olmasına rağmen, bu metinler sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından hakkıyla kullanılabilmiş değildir. Ağız araştırmaları sırasında derlenen veriler önce ortak bir metin bankasında toplanmalı, daha sonra bunlar üze-

40 Ali Akar, *a.g.e.*, s. 304

41 Hakan Akça, *Ankara İli Ağızları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012, s. 269.

rinde herkesin anlayabileceği küçük sadeleştirme çalışmaları yapılarak sosyal bilim disiplinlerinin kullanımına sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

AKAR, Ali "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2: 2006, s. 43-51.

AKAR, Ali, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-Fiil Kalıntısı: {-cı}", *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 9, 2008, 1-7.

AKAR, Ali, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1076, ISBN: 978-975-16-2579-3, Ankara 2013, 426 s.

AKAR, Ali "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Fonetik Öğeler", *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 97-113.

AKÇA, Hakan, *Ankara İli Ağızları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Dil Araştırmaları Dizisi, Ankara 2012.

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim,* C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

AY, Özgür, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üzerine", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. Ankara 2009, s. 75-100.

BRENDEMOEN, Bernt, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo 2001.

BURAN, Ahmet, "Konuşma Dili – Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2004, s. 80-102.

DEMİR, Necati, *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Niksar Belediyesi Yayınları, Niksar 2005.

DEMİR, Nurettin, "Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?", *Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 183-191.

DİLAÇAR, A., "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması yahut Körlenmesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957*, Ankara 1957, s. 83-93.

ERCİLASUN, Ahmet B., *Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

EREN, Hasan, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965*, Ankara 1965, s. 155-165.

EREN, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler)*. II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995b.

GOOSSENS, Jan, *Deutsche Dialektologie*, Samlung Göschen, 1. Auf. de Gruyter, Berlin, New York 1977.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, "Artvin Ağzındaki Gürcüce Kelimeler", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2009. s. 237-249.

GÜNŞEN, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 745, Ankara 2000.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine, "Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi", *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*. Hazırlayanlar: A. Sumru Özsoy –Eser E. Taylan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000, s. 17-20.

KARAHAN, Leylâ, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi". *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 1: Ankara 2006, s. 9-18.

KORKMAZ, Zeynep, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar". *TDAY-Belleten*, 1975-76, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 144-172.

KURGUN, Levent (2002). *Denizli İli Yer Adları*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

OLCAY, Selâhattin-ERCİLASUN, A. Bican-ASLAN, Ensar, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

ONG, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür – Sözün Teknolojileşmesi*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, Ankara 2007.

SANDERS, Barry, *Öküzün A'sı, Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. (Çev. Şehnaz Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.

TIETZE, Andreas, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch* (=*Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*), (Derleyen: Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 1990.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982

YILDIZ, Hüseyin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Lambdasizm Sigmatizm Meselesinin İzleri", *Gazi Türkiyat Dergisi* S. 15, Ankara 2014, s. 105-134.